

Załącznik nr 1 do SOPZ

DESK RESEARCH

w ramach usługi konsultacji polegającej na realizacji zadań Eksperta w zakresie wsparcia merytorycznego pracowników Regionalnego Obserwatorium Integracji Społecznej w Łodzi (ROIS) w procesie realizacji badania naukowego dotyczącego potrzeb osób w kryzysie bezdomności w województwie łódzkim.

Opracowanie: Małgorzata Kostrzyńska, Julia Wygnańska

1

Rzeczpospolita
Polska

województwo
łódzkie

Unia Europejska
Europejskie Fundusze
Strukturalne i Inwestycyjne

Spis treści:

Wstęp	3
1. Definiowanie bezdomności	3
1.1. Definicja koncepcyjna i typologia operacyjna ETHOS	3
1.2. Bezdomność jako minimalizacja uczestnictwa społecznego	5
1.3. Bezdomność chroniczna	6
1.4. Definiowanie przez pryzmat stereotypu	7
Podsumowanie 1. Definiowanie bezdomności	9
2. Definiowanie potrzeb	10
2.1. Klasyfikacja potrzeb Maslowa	10
2.2. Ontologiczny wymiar potrzeby bezpieczeństwa	12
2.3. Upełnomocnienie i samostanowienie	13
2.4. Karty praw osób doświadczających bezdomności	15
Podsumowanie 2. Definiowanie potrzeb	16
3. Obraz potrzeb osób doświadczających bezdomności	17
3.1. Potrzeby w badaniach i analizach ogólnopolskich	17
3.2. Potrzeby według interesariuszy systemu wsparcia	20
3.3. Potrzeby w badaniach, w których respondentami były osoby doświadczające bezdomności	22
3.4. Potrzeby osób doświadczających bezdomności w ich bezpośredniej relacji	24
Podsumowanie 3. Obraz potrzeb	26
4. Wnioski i rekomendacje	27
Bibliografia	29

Wstęp

Celem opracowania jest dokonanie analizy źródeł istotnych dla realizacji badania dotyczącego potrzeb osób doświadczających bezdomności w województwie łódzkim, sformułowanie zagadnień istotnych dla przeprowadzenia badania, podsumowanie danych ilościowych i jakościowych dotyczących jego przedmiotu oraz sformułowanie wniosków i rekomendacji istotnych dla podstawy teoretycznej i metodologii badania. Opracowanie ma także stanowić merytoryczne uzasadnienie dla realizacji badania według zaplanowanej metodologii.

Na potrzeby realizacji badania zaproponowano podstawy teoretyczne dla definiowania bezdomności i definiowania potrzeb oraz obraz potrzeb, jaki wyłania się z relacji pochodzących z dostępnych źródeł. Poszczególne zagadnienia zostały przedstawione w powyższej kolejności. Na końcu opracowania zamieszczono wnioski i rekomendacje dotyczące planowanego badania.

1. Definiowanie bezdomności

Z punktu widzenia celów niniejszego opracowania istotne wydają się cztery podejścia do definiowania zjawiska bezdomności: (1) bezdomność jako sytuacja mieszkaniowa charakteryzująca się brakiem jednej z „domen domności”, (2) bezdomność jako minimalizacja uczestnictwa społecznego, (3) bezdomność chroniczna oraz (4) bezdomność przez pryzmat stereotypu. Przeglądu innych polskich definicji bezdomności funkcjonujących w prawodawstwie, literaturze naukowej i praktyce instytucji wspierających dokonał Aleksander Pindral (2010).

1.1. Definicja koncepcyjna i typologia operacyjna ETHOS

Międzynarodowe organizacje rzecznicze, m.in. *European Federation of Organizations Working with the Homeless FEANTSA* czy *Institute of Global Homelessness*, zajmujące się przeciwdziałaniem bezdomności i wykluczeniu mieszkaniowemu, rekomendują stosowanie koncepcyjnej definicji bezdomności oraz „Typologii operacyjnej bezdomności i wykluczenia mieszkaniowego”, w skrócie zwanej *ETHOS* (Stenka et al., 2014). W świetle definicji koncepcyjnej bezdomność oznacza znajdowanie się w określonych sytuacjach mieszkaniowych lub po prostu życiowych, które w różny sposób wykluczają osoby z doświadczenia „domności”.

Według definicji koncepcyjnej istnieją trzy tzw. „domeny” (dosłowne tłumaczenie angielskiego terminu „domain”, które przyjęło się w polskiej literaturze przedmiotu oznaczające obszary, zakresy, wymiary), które konstytuują „dom”. Pierwsza z nich to domena fizyczna, w skrócie „dach nad głową”, czyli przestrzeń, lokum pozwalające na zaspokojenie potrzeb człowieka w zakresie ochrony przed warunkami atmosferycznymi, zimnem, gorącem, deszczem, wiatrem. Druga domena określana prawną oznacza posiadanie gwarancji ochrony posiadanych dóbr i tytułu prawnego dotyczącego zajmowanego lokum. Trzecia domena określana społeczną oznacza możliwość zachowania prywatności oraz czerpania satysfakcji z relacji społecznych, w tym np. małżeństwa, związku partnerskiego, rodzicielstwa, dzieciństwa, przyjaźni (Edgar, Meert, 2005).

Brak którejś domeny lub domen w sytuacji mieszkaniowej osoby przyporządkowuje tę sytuację do jednej z czterech kategorii koncepcyjnych:

- brak dachu nad głową (żadna domena nie jest zaspokojona)
- brak mieszkania (żadna domena nie jest zaspokojona w pełni)
- niezabezpieczone mieszkanie (zaspokojona domena fizyczna, w różnym stopniu domena społeczna, w najmniejszym stopniu domena prawna)
- nieadekwatne mieszkanie (niezaspokojona domena fizyczna, w różnym stopniu prawa, zaspokojona domena społeczna)

Do każdej kategorii koncepcyjnej przypisane są kategorie operacyjne wskazujące bardzo konkretne sytuacje mieszkaniowe/życiowe np. pobyt na ulicy, pobyt w schronisku, czy też mieszkanie „kątem” u znajomych lub mieszkanie w lokalu nie spełniającym standardów budowlanych. Kategorie operacyjnych jest trzynaście, każda z nich posiada definicję opisową. Lista kategorii koncepcyjnych i operacyjnych wraz z opisami to *Europejska Typologia Bezdomności i Wykluczenia Mieszkaniowego ETHOS*, w skrócie typologia operacyjna *ETHOS* (Edgar, Meert, 2005).

Definicja koncepcyjna i operacyjna *ETHOS* są przykładem szerokiego rozumienia bezdomności, obejmującego zarówno oczywiste sytuacje całkowitego braku domu w postaci życia na ulicy, jak i sytuacje graniczne, w których człowiek przebywa w mieszkaniu, ale zaraz może je stracić np. w wyniku konfliktu w związku, przemocy w gospodarstwie domowym czy skrajnie złego standardu fizycznego lub przeludnienia. Stąd definicję tę nazywa się definicją bezdomności i wykluczenia mieszkaniowego. Kategorie koncepcyjne braku dachu nad głową oraz braku mieszkania (obejmujące 7 kategorii operacyjnych) to bezdomność, a kategorie koncepcyjne niezabezpieczonego mieszkania i nieodpowiedniego mieszkania (obejmujące 6 kategorii operacyjnych) to wykluczenie mieszkaniowe. Szerokie rozumienie bezdomności, zdaniem twórców definicji, ma pomóc w planowaniu polityk skutecznie rozwiązujących problem: działania, które pomogą zakończyć bezdomność osób bytujących na ulicy lub

w schroniskach mogą nie dać efektu, jeśli równolegle nie będą prowadzone działania na rzecz osób, które mieszkają w substandardzie, mają niedługo opuścić instytucje penitencjarne lub pieczę zastępczą albo żyją w zagrożeniu przemocą ze strony partnera. Osoby z drugiej grupy przy braku wsparcia mogą szybko znaleźć się w sytuacji osób z pierwszej grupy.

Z punktu widzenia celu opracowania w tym podejściu do definiowania zjawiska ważne są dwie rzeczy. Po pierwsze, bezdomność nie oznacza trwałych cech osób jej doświadczających, ani też ich potencjału czy zachowań np. nie oznacza braku woli zakończenia kryzysu przy pomocy własnych starań ani wyboru bezdomności. Jest to rodzaj sytuacji mieszkaniowej. Po drugie, na to zjawisko trzeba patrzeć szeroko, uwzględniając zarówno sytuację bezdomności w postaci fizycznego braku dachu nad głową, jak i sytuacje zagrożenia brakiem dachu nad głową mimo aktualnego jego posiadania.

1.2. Bezdomność jako minimalizacja uczestnictwa społecznego

Jednym ze sposobów definiowania bezdomności jest wyjaśnianie zjawiska przez pryzmat minimalizacji uczestnictwa w życiu społecznym. „Bezdomność może być interpretowana jako proces zmniejszającego się uspołecznienia jednostek dotkniętych utratą miejsca zamieszkania” (Gramlewicz, 1998: 31), ujawniając relację między bezdomnością a zjawiskami z zakresu więzi społecznych. „Chodzi o pewnego rodzaju proces przemieszczania się jednostek, które do niedawna miały swoje miejsce w strukturze społecznej, a które to przeszły od owego stanu uczestnictwa w społeczeństwie do stanu, w którym ów zakres społecznych powiązań ulega ograniczeniu lub w większości przypadków nawet zanikowi” (Gramlewicz, 1998: 31). „Przemieszczanie się” jednostek w strukturze społecznej (ibidem: 31) związane jest z ich „wypadaniem” z wypełnianych ról społecznych, a przez to zanikaniem więzi między nimi a społeczeństwem. Postępującemu procesowi minimalizacji potrzeb osoby doświadczającej bezdomności (rezygnacji z realizacji kolejnych potrzeb – samorealizacji, szacunku i uznania, przynależności, bezpieczeństwa, fizjologicznych), wydaje się towarzyszyć proces obniżania oczekiwań względem życia, czy względem samego siebie.

Zanikanie więzi społecznych stanowi rezultat niewypełnienia ról społecznych oraz płynących z nich oczekiwań. Bezdomność jest tu rozumiana jako proces „stopniowej utraty szerszych relacji społecznych, czego konsekwencją jest ograniczenie i zawężenie kontaktów społecznych do grupy innych bezdomnych” (Kubicka, 2007: 351).

1.3. Bezdomność chroniczna

Doświadczenia pierwszych programów „Najpierw mieszkanie” (Tsemberis, 2010) (dalej: NM), obecnie powszechnie rekomendowanego programu oraz systemowego podejścia do polityki wobec bezdomności i wykluczenia mieszkaniowego, wskazują na zasadność wyodrębnienia rodzajów bezdomności ze względu na długość jej trwania. Programy te w swojej pierwotnej wersji adresowane były do osób doświadczających bezdomności bardzo długo.

U osób, u których kryzys trwał długo, zaobserwowano trwałą deprivację podstawowych potrzeb fizjologicznych oraz potrzeby bezpieczeństwa, co skutkowało systematycznie pogarszającym się stanem zdrowia fizycznego, psychicznego, utratą motywacji do zmiany i pogłębianiem się wykluczenia. Osoby te zaangażowane do pierwszych programów NM w Stanach Zjednoczonych jako swoją podstawową potrzebę deklarowały posiadanie „domu” (Tsemberis, 2010). Późniejsze doświadczenia programów NM wykazały, że jej bezwarunkowe zaspokojenie stanowiło podstawę do realizacji innych potrzeb życiowych np. pełnego zadbania o potrzeby fizjologiczne, leczenia, odnowy lub budowy relacji społecznych czy odnowienia lub nabycia umiejętności niezbędnych do utrzymywania się w mieszkaniu.

Ujawniona poprzez te doświadczenia hierarchia potrzeb osób długotrwale doświadczających bezdomności, w której możliwość pobytu w samodzielnym, przyzwoitym pod względem standardu fizycznego, zabezpieczonym tytułem prawnym i zapewniającym prywatność mieszkaniu, stanowi punkt wyjścia do prawidłowego zaspokajania potrzeb fizjologicznych, dbania o zdrowie i osiągnięcia pełni potencjału osoby, stoi w sprzeczności z założeniami dotyczącymi hierarchii potrzeb leżącymi u podstaw systemu wsparcia z tytułu bezdomności w Polsce. W systemie tym, w pierwszym rzędzie zaspokajane są potrzeby fizjologiczne (posiłek, ubranie, „dach nad głową”), a dostęp do mieszkania spełniającego powyższe parametry uchodzi nie tyle za potrzebę, ile za ostateczne rozwiązanie problemu, do którego osoba musi sama krok po kroku dojść korzystając z form pomocy zaspokajających inne potrzeby.

Badania naukowe analizujące wzory korzystania z usług w postaci schronienia w USA (Kuhn i Culhane, 1998) wykazały istnienie trzech rodzajów bezdomności ze względu na długość jej trwania: bezdomność chroniczną (powtarzające się epizody bezdomności na przestrzeni wielu lat, między którymi prawie nie ma przerw), bezdomność tranzycyjną (kilka epizodów bezdomności w życiu) oraz epizodyczną (jeden epizod w życiu). W polskich opracowaniach stworzonych w ramach rzecznictwa i realizacji programów „Najpierw mieszkanie” również wyróżnia się definicję bezdomności chronicznej, charakteryzującą profil potencjalnego klienta programów NM (Wygnańska, 2016). Profil obejmuje doświadczanie sytuacji bezdomności od co najmniej trzech lat oraz posiadanie tzw. „cech wykluczających”, do których zalicza się zaburzenia psychiczne, w tym zaburzenia współwystępujące, np. chorobę dwubiegunową i uzależnienie, oraz brak motywacji do korzystania z pomocy placówek, trudności w kontaktach z instytucjami, częste

6

zmiany placówek, przedłużające się przebywanie w przestrzeni publicznej i miejscach niemieszkalnych oraz trudności w budowaniu relacji z ludźmi. Analogiczną definicję przyjęto w programie „Najpierw mieszkanie – trwałe rozwiązanie problemu chronicznej bezdomności”, realizowanym m.in. przez Fundację Fundusz Współpracy (Wygnańska, 2020). W realizowanym równolegle programie „Najpierw Mieszkanie – Housing First” realizowanym m.in. przez Towarzystwo Pomocy im. Św. Brata Alberta za okres wyznaczający długotrwałość kryzysu bezdomności przyjęto 6 lat (Kupczyk, 2020).

Wyróżnienie definicji bezdomności chronicznej wydaje się istotne z punktu widzenia celów niniejszego opracowania ze względu na wpływ tego czynnika na hierarchię potrzeb oraz fakt, że według ogólnopolskich badań zjawiska istotna część osób deklaruje długie doświadczenie bezdomności oraz posiada wiele „cech wykluczających”. Analiza danych z ogólnopolskiego badania socjodemograficznego osób bezdomnych MRPIPS w 2013 r. wskazała, że może ją spełniać co najmniej 19% osób objętych badaniem (Herbst, Wygnańska, 2016). Dane dotyczące długości bezdomności uzyskiwane w kolejnych ogólnopolskich badaniach MRPIPS potwierdzały wysoki odsetek osób deklarujących długie lub bardzo długie pozostawanie osobą bezdomną, jednak współwystępowanie tej cechy z cechami wykluczającymi nie było poddane żadnej analizie.

1.4. Definiowanie przez pryzmat stereotypu

Społeczne postrzeganie zjawiska bezdomności nie jest wolne od stereotypów i stygmatyzacji. Według Goffmana (2005) stygmat jest ujawniany wraz z jakimś atrybutem dyskredytującym „pozycję” danej osoby w oczach jej partnera interakcyjnego lub partnerów interakcyjnych (tj. osób, z którymi dana osoba ma kontakt). Atrybut ten stanowi o rozbieżności między rzeczywistą tożsamością społeczną, czyli zestawem cech osobistych (np. pracowitość, inteligencja) i strukturalnych (np. wykształcenie, wykonywany zawód), przypisywanych danej kategorii społecznej (np. naukowiec), do której dana osoba należy, a pozorną tożsamością społeczną, czyli zestawem oczekiwań, które partner interakcyjny ma względem danej osoby, ze względu na jej antycypowaną tożsamość społeczną. Owa różnica, gdy ma charakter umniejszający, dyskredytujący nazywana jest stygmatem, piętnem. Stygmat stanowi zatem pewnego rodzaju reprezentację danej osoby poprzez przypisane jej negatywne, niepasujące do danej kategorii społecznej cechy.

Stereotyp z kolei stanowi uogólnione, uproszczone przekonanie na dany temat. Zgodnie z funkcjonującym w polskim społeczeństwie stereotypem osoba bezdomna to „lump, pijak, leń, menel, darmożjad, nierób, ktoś kto zasłużył sobie na bezdomność, czy też dokonał wyboru bezdomności, jest brudny, zawszawiony, śmierdzący, nieogolony, nie dba o siebie, bo mu się nie chce” (Rakowski, 2009; Kostrzyńska, 2010; Hałatyn-Burda, 2017). W konsekwencji zadomowienia się takich schematów myślowych w społecznej

świadomości, poszczególne osoby bezdomne borykają się z piętnem w codziennych sytuacjach, w których są postrzegane przez pryzmat stereotypu. Dla przykładu: „Jeśli tramwajem podróżuje osoba, która jest brudna i śmierdzi z pewnością jest to osoba bezdomna.”, „Jeśli osoba doświadczająca bezdomności mieszka na ulicy, a w placówkach noclegowych są wolne miejsca, oznacza to, że wybrała bezdomność.”

Jednym ze świadectw funkcjonowania stereotypów są komentarze i dyskusje, które toczyły się w trakcie trwania projektu „Wrzutka (Bez)Domni”¹ w mediach społecznościowych. Należą do nich krytyczne głosy dotyczące konkretnych potrzeb uczestników projektu, tj. osób doświadczających bezdomności. Wśród niezrozumianego i krytykowanego zapotrzebowania należały przedmioty takie jak prostownica do włosów, urządzenia kuchenne typu mikser czy frytkownica. Podczas regularnego opróżniania wrzutek, jak również w komentarzach zamieszczanych na stronie internetowej projektu, uczestnicy – osoby w kryzysie bezdomności oraz wolontariusze – spotykali się z krytycznymi opiniami czytających zamieszczone opisy potrzeb:, np.: „Po co bezdomnemu lodówka?”, (pomimo zamieszczanych przez wolontariuszy informacji o przyznanej mieszkanie socjalnym) (Kostrzyńska, Wojtczak, 2019).

Jednocześnie stereotypy silnie oddziałują na specyfikę potocznego postrzegania pomocy osobom doświadczającym bezdomności, czy szerzej: znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej. Podejście to objaśniają następujące przykłady, które pochodzą z realizacji projektów wsparcia osób w kryzysie bezdomności. Po pierwsze, wśród darczyńców zdarza się celowe dobieranie zniszczonych przedmiotów jako wsparcia dla osób w kryzysie. Działanie to wynika ze stereotypowego postrzegania beneficjentów wsparcia, jako osób, które mogłyby „sprzedać na alkohol” otrzymane przedmioty w stanie nie noszącym znamion użytkowania. (Kostrzyńska, 2020). Po drugie, obserwowano przypadki oferowania wsparcia nieadekwatnego do sygnalizowanych potrzeb lub przekazywania zniszczonych, zużytych lub nieestetycznych ubrań dla osób w kryzysie lub wyposażenia mieszkań (w przypadku wsparcia osób w kryzysie, które otrzymały mieszkania na zasadzie najmu socjalnego). Podstawą takiego działania bywa przekonanie, że „osoba bezdomna wszystko przyjmie, bo przecież niczego nie ma” (wśród przekazywanych rzeczy w ramach projektu „Wrzutka (Bez)Domni” zdarzały się brudna, zniszczona odzież, bądź ubrania niezgodne z zapotrzebowaniem wskazywanym na listach, , przywożenie odzieży damskiej do schroniska

---

¹ Projekt „Wrzutka (Bez)Domni” polega na zapewnieniu kompleksowego wsparcia osobie w kryzysie bezdomności, dzięki pracy indywidualnej z wolontariuszem. Podstawą współpracy jest realizacji potrzeb osób w kryzysie, od najbardziej podstawowych, jak: ubrania, bilety, telefon, zeszyty, kredki, artykuły spożywcze i higieniczne, po potrzebę znalezienia pracy, czy zapewnienia opieki zdrowotnej. Informacje o potrzebach są umieszczane na „wrzutce”, która fizycznie znajduje się aktualnie w dwóch miejscach w Łodzi (skrzynka z kilkunastoma wrzutekami, każda opatrzona listą potrzeb konkretnego uczestnika, do każdej klucz posiada konkretny uczestnik i pracujący z nim wolontariusz). Dodatkowo listy potrzeb publikowane są na stronie internetowej. Co miesiąc ma miejsce ich aktualizacja: spełnione potrzeby są wykreślane, dopisywane zostaną kolejne. Listy potrzeb zawierają kontakt do wolontariuszy w przypadku potrzeby kontaktu, np. przekazania rzeczy wielkogabarytowych.

dla bezdomnych mężczyzn, czy też próby przekazania zniszczonych mebli). Odmowa przyjęcia nieadekwatnych lub nienadających się do użytkowania przedmiotów ze względu na poziom ich zniszczenia często wiąże się z brakiem zrozumienia i negatywną reakcją darczyńców i stygmatyzowaniem osób w kryzysie jako roszczeniowych, czy niewdzięcznych (Karasińska i in., 2018). Po trzecie, często ignorowane lub uznawane za arogancję są potrzeby wyższego rzędu, wyrażane przez osoby w kryzysie bezdomności. Przykładem może być potrzeba samorealizacji poprzez dostęp do kultury (np. zainteresowanie mediów w przypadku otwarcia książkodzielni² w Łodzi – biblioteczki dla osób bezdomnych w Łodzi i pytania: „czy na pewno potrzebują i czy czytają książki?”) (<https://lodz.tvp.pl/56111431/bezdomni-i-ksiazki>; dostęp: 30.04.2022).

W pomaganiu osobom doświadczającym sytuacji trudnych wciąż brak troski o symetryczność relacji. Funkcjonuje poczucie wyższości i paternalistyczne podejście ze strony wielu pomagających. Daje się zauważyć forsowanie przez wspierających własnych przekonań na temat tego, czego potrzebują osoby w kryzysie oraz oczekiwanie, że osoby te powinny doceniać każdą pomoc, nawet jeśli jest nieadekwatna lub jej forma uderza w godność osoby wspieranej. Stereotypowe postrzeganie pomocy osobom bezdomnym wzmacniane jest pojawiającymi się w mediach publikacjami, czy realizowanymi kampaniami społecznymi, prezentującymi osoby w kryzysie jako bezsilne, słabe, wzbudzające litość, proszące o wszelką (często w znaczeniu: jakąkolwiek), pomoc.

Podsumowanie 1. Definiowanie bezdomności

Z punktu widzenia celów niniejszego opracowania najważniejsze informacje wynikające z przytoczonych wyżej definicji bezdomności są następujące:

- Bezdomność nie jest zbiorem cech charakteru ani zachowań człowieka. Jest to rodzaj sytuacji mieszkaniowej, w której mogą znajdować się ludzie w różnych momentach swojego życia przez różny okres.
- Sytuacja mieszkaniowa oznaczająca bezdomność lub wykluczenie mieszkaniowe wyraża brak występowania jednej lub kilku z trzech “domen domności” tj. fizycznej, prawnej, społecznej.
- Bezdomność i wykluczenie mieszkaniowe, inaczej mówiąc zagrożenie bezdomnością, powinny być traktowane jako jedno zjawisko, jeśli działania na rzecz zakończenia bezdomności mają być skuteczne.

---

² Rodzaj społecznej biblioteczki, usytuowanej w przestrzeni publicznej, nieraz połączony z szafodzielnią, czy lodówką społeczną. Mogą z niej nieodpłatnie korzystać osoby potrzebujące, w tym osoby w kryzysie bezdomności, wypożyczając książkę.

- Doświadczenie bezdomności współwystępuje ze zmniejszaniem się poziomu uczestnictwa społecznego i zanikaniem więzi społecznych.
- Doświadczeniu bezdomności może towarzyszyć obniżanie oczekiwań względem samego siebie i sytuacji życiowej oraz minimalizacja motywacji do zaspokajania potrzeb i/lub wręcz ograniczania się do zaspokajania potrzeb podstawowych.
- Ze względu na długość trwania doświadczenia bezdomności można wyróżnić bezdomność chroniczną (długotrwałą i współwystępującą z cechami wykluczającymi w obszarze zdrowia fizycznego i psychicznego), tranzycyjną i epizodyczną.
- Chroniczne pozostawanie w sytuacji bezdomności wpływa na stan zdrowia fizycznego i psychicznego osób, oznacza trwałą deprivację potrzeb oraz wpływa na ich hierarchię.
- Bezdomność bywa postrzegana przez pryzmat stereotypu, co przekłada się na obraz potrzeb osób doświadczających bezdomności. Stereotyp wpływa na sposób traktowania osób doświadczających bezdomności.

2. Definiowanie potrzeb

Potrzeba w najprostszym rozumieniu to stan, w którym osoba uświadamia sobie, że jej czegoś brakuje, ma poczucie niespełnienia, doświadcza napięcia, niepokoju, co z kolei powoduje, że odczuwa motywację do likwidacji braku czy też zaspokojenia niespełnienia.

2.1. Klasyfikacja potrzeb Maslowa

Autorem najbardziej znanej klasyfikacji ludzkich potrzeb jest Abraham Maslow (2006). Wskazał on następujące rodzaje potrzeb:

- Fizjologiczne: oddychanie, jedzenie, picie, odzież, schronienie, (czyli miejsce do odpoczynku i snu) seks. Są to potrzeby, których zaspokojenie jest niezbędne do podtrzymania przy życiu ludzkiego organizmu.
- Bezpieczeństwa: zapewnienia nienaruszalności cielesnej, ochrony osobistej, wolności od strachu, zabezpieczenia przed wypadkami i chorobami oraz ich negatywnymi skutkami.
- Miłości i przynależności: posiadania miłosnych relacji, intymnych stosunków, przewyciężenia osamotnienia i poczucia obcości, uczestnictwa w życiu grupy, posiadanie relacji przyjacielskich.

- Szacunku i uznania: uznania i prestiżu we własnych oczach i w oczach innych ludzi, pragnienie dobrego statusu społecznego, sławy, dominacji czy zwracania na siebie uwagi.
- Samorealizacji: dążenie do osiągnięcia pełni swoich możliwości/potencjału, stawania się tym kim naprawdę jesteśmy.

Według tej klasyfikacji potrzeba schronienia należy do potrzeb z najbardziej podstawowej grupy, czyli takich, których zaspokojenie warunkuje przetrwanie ludzkiego organizmu. Maslow nie doprecyzował jaką formę musi mieć schronienie, aby uznać, że potrzeba jest zaspokojona.

Według Masłowa potrzeby układają się w hierarchię. W pierwszej kolejności ludzie pragną zaspokojenia grupy potrzeb podstawowych, czyli fizjologicznych i bezpieczeństwa, a dopiero po ich zaspokojeniu pojawia się motywacja do zaspokojenia potrzeb wyższego rzędu, czyli potrzeb z grupy miłości i przynależności, przywiązania oraz samorealizacji.

Jednak jak wskazują Bridgman, Cummings i Ballard (2019) w artykule podsumowującym wypaczenia w rozumieniu oryginalnej teorii potrzeb Masłowa oraz krytykę samej teorii, Maslow choć jest autorem tezy o hierarchii grup potrzeb, nie jest autorem słynnej „piramidy potrzeb”. Choć sama klasyfikacja potrzeb, czyli nazwanie i pogrupowanie kompletu ludzkich potrzeb utrzymała się, to piramida jest bardzo uproszczoną i wypaczoną wizualizacją całej teorii dokonaną przez innego autora. Wizualizacja w formie piramidy niestusznie sugeruje, że osoby, które zajmują się zaspokojeniem potrzeb wyższych, np. samorealizacji niejako stoją na wyższym poziomie ludzkiego rozwoju niż osoby, które są na etapie zaspokajania potrzeb niższego rzędu. Przytaczając krytykę samej teorii wskazują argumenty przeczące tezie o uniwersalności hierarchii potrzeb. Hierarchia zależy m.in. kultury, wieku np. osoby dojrzałe mogą mieć większą potrzebę samorealizacji niż dzieci, dla których z kolei ważniejsza będzie potrzeba miłości i przynależności oraz okoliczności np. pozostawania w sytuacji skrajnej deprivacji jakiejś potrzeby podczas wojny, długotrwałego bezrobocia, czy ubóstwa. Ponadto ludzie zwykle pragną i dążą do zaspokojenia kilku potrzeb jednocześnie, a zaspokojenie potrzeby niższego rzędu nie jest warunkiem zaspokojenia potrzeby wyższego rzędu, np. głodujący człowiek może zaspokajać potrzebę samorealizacji poprzez zaangażowanie religijne czy przynależność do grupy społecznej.

Niemniej jednak faktem jest, że w świadomości społecznej „piramida potrzeb Masłowa” wraz z hierarchią zaspokajania potrzeb wyższego rzędu dopiero po zaspokojeniu potrzeb niższego rzędu jest głęboko zakorzenionym konstruktem wpływającym na sposób postrzegania zjawiska.

2.2. Ontologiczny wymiar potrzeby bezpieczeństwa

Badaczka bezdomności Deborah Padgett (2007) w kontekście potrzeb osób doświadczających bezdomności oraz kryzysu zdrowia psychicznego przywołuje koncept bezpieczeństwa ontologicznego Giddensa (1991). Bezpieczeństwo ontologiczne to poczucie sensu wynikające z uporządkowania i ciągłości doświadczenia ludzkiego. Jest ono zależne od zdolności człowieka do nadawania znaczenia własnemu życiu, które to znaczenie odnajduje się w doświadczaniu pozytywnych emocji, stabilności, braku chaosu i niepokoju. Według Pawłuszko (2018) bezpieczeństwo ontologiczne oznacza posiadanie odpowiedzi na fundamentalne pytania egzystencjalne dotyczące ludzkiego życia, a brak poczucia tego rodzaju bezpieczeństwa oznacza niepewność co do własnej tożsamości. Padgett parafrazuje definicję Giddensa tak: bezpieczeństwo ontologiczne to „poczucie dobrostanu wynikające ze stabilności/niezmienności (ang. constancy) otoczenia społecznego i materialnego, które z kolei stanowią platformę dla budowania tożsamości i samorealizacji”.

Padgett badała znaczenie „domności” dla bezpieczeństwa ontologicznego porównując relacje osób będących uczestnikami programu NM z relacjami osób korzystających ze schronienia w formie zapewnianej przez tradycyjny system wsparcia z tytułu bezdomności. NM to program opierający się na pięciu kluczowych wartościach: 1) prawie do mieszkania; 2) samostanowienia, czyli decydowania o celach i działaniach podejmowanych na rzecz ich realizacji; 3) zdrowienia, czyli doceniania każdego kroku w stronę poprawy szeroko rozumianego dobrostanu w sferze zdrowia fizycznego, psychicznego (również uzależnień); 4) zindywidualizowanego wsparcia; oraz 5) zakorzenienia w środowisku (Wygnańska, 2020; Tsemberis 2010). Zgodnie z zasadą prawa do mieszkania uczestnicy programu od momentu wyrażenia takiej woli mogą gospodarować w samodzielnym mieszkaniu, na które posiadają umowę najmu lub pobytu, w którym decydują co robią, mają zapewnione wsparcie z zewnątrz, z którego nie mogą być usunięci z powodu warunków innych niż ogólnie przyjęte zasady najmu (płatność czynszu, przestrzeganie zasad porządku sąsiedzkiego, nie podnajmowanie osobom trzecim). W tak rozumianym „domu” mieszkały osoby z grupy badawczej Padgett. Osoby z grupy kontrolnej korzystały ze schronienia w postaci mieszkania wspieranego, zazwyczaj dzielonego z innymi osobami, objętego regulaminem odnoszącym się m.in. do przyjmowania substancji psychoaktywnych, planu dnia, monitoringiem przestrzegania regulaminu. Ze względu na łamanie regulaminu miały do czynienia z częstymi zmianami miejsc schronienia i co za tym idzie osób wspierających.

Padgett zakłada, że dla poczucia „domności” ważne jest zarówno posiadanie „dachu nad głową”, jak i subiektywnego poczucia, że jest się „w domu”. Ten drugi warunek implikuje bezpieczeństwo ontologiczne. Za Dupuis i Thorns przywołuje cztery „markery” lub warunki „domu”, które muszą być spełnione, aby zapewniał on ten rodzaj bezpieczeństwa:

- dom zapewnia stabilność w sferze materialnej i społecznej;
- dom jest miejscem wykonywania codziennych czynności związanych z egzystencją człowieka;
- dom jest miejscem, w którym osoba czuje, że sprawuje kontrolę nad swoim życiem, ponieważ czuje się wolna od monitorowania charakterystycznego dla mieszkania w placówkach;
- dom jest bezpieczną bazą, wokół której konstruowana jest tożsamość.

W konkluzji swoich badań Padgett stwierdziła, że „dom”, rozumiany tak jak w programach „Najpierw mieszkanie”, charakteryzuje się wskazanymi markerami i stanowi bazę, wokół której ludzie konstruują swoją tożsamość, fundament dla bezpieczeństwa ontologicznego.

Również w polskiej literaturze fachowej w dziedzinie bezdomności wspomina się o związku posiadania „domu” z zaspokojeniem potrzeby bezpieczeństwa. W ekspertyzie dotyczącej możliwości zapewnienia specjalistycznego wsparcia metodą „Najpierw mieszkanie” (Lech, 2015) autorka przywołuje piramidę potrzeb według Masłowa i wskazuje we wstępie: „Przecież żeby zacząć myśleć o potrzebach wyższego rzędu (tu leczenia uzależnienia, podejmowania leczenia psychiatrycznego, poszukiwania pracy, naprawy relacji rodzinnych itd.) muszą być zapewnione potrzeby podstawowe, w tym potrzeby fizjologiczne i potrzeba bezpieczeństwa (stabilizacji). Do tych potrzeb należy własne bezpieczne i zapewniające stabilność miejsce do życia – mieszkanie.”

2.3. Upełnomocnienie i samostanowienie

Współcześnie w badaniach i działaniach wobec bezdomności duży nacisk stawia się na upełnomocnienie (inaczej *empowerment*), czyli uznanie konieczności definiowania i opisywania zjawiska z uwzględnieniem opinii osób posiadających jego bezpośrednie doświadczenie. Partycypacja nie tylko poszerza rozumienie i pomaga trafniej planować rozwiązanie problemu, ale też wzmacnia motywację i sprawczość osób doświadczających problemu. Oddanie głosu osobom w kryzysie bezdomności dotyczy także kwestii opisywania czym jest bezdomność oraz jakie potrzeby mają osoby jej doświadczające.

W publikacji podsumowującej rekomendacje interesariuszy bezdomności dotyczące standardów usług dla tej grupy (Stenka et al., 2014), wskazuje się na brak partycypacji osób doświadczających bezdomności w procesie pracy nad zmianą. Nie mają one wpływu na oferowane im formy pomocy, sposób funkcjonowania placówek czy zasady przyznawania mieszkań wspieranych. Rekomenduje się uznanie ich opinii za podstawową, przeorganizowanie funkcjonowania instytucji/organizacji w sposób ułatwiający osobom korzystającym z jej pomocy udział w planowaniu i podejmowaniu decyzji.

Wyrazem wzrostu świadomości potrzeby upełnomocnienia jest powoływanie przez społeczności lokalne Rad Osób Bezdomnych. Z założenia są one zakładane przez osoby posiadające aktualne bądź przeszłe

doświadczenie bezdomności. Rady funkcjonują m.in. na Pomorzu (Iwanow, 2020) i w Łodzi od 2021 r. (Rada ds. rozwiązywania problemu bezdomności przy Prezydent Miasta, która łączy osoby doświadczające bezdomności, przedstawiciele jednostek Urzędu Miasta, organizacji pozarządowych i świata nauki).

Przykładem podejścia do określania potrzeb z poszanowaniem idei upełnomocnienia jest projekt „Wrzutka (Bez)Domni”, realizowany przez Fundację Sarepta, przy wsparciu Centrum Innowacji Społecznych Uniwersytetu Łódzkiego. W indywidualnej pracy wolontariusza z osobą w kryzysie bezdomności, istotną rolę pełni lista potrzeb współtworzona, aktualizowana co miesiąc, umieszczana na specjalnych „wrzutkach” w mieście oraz w internecie. Realizatorzy projektu podkreślają znaczenie wyznaczania kierunku współpracy przez osobę w kryzysie, definiowania przez nią swoich potrzeb, ich aktualizowania, pokazującego procesualność wychodzenia z bezdomności, odmienność potrzeb w zależności od sytuacji, w jakiej znajduje się osoba (Kostrzyńska, Wojtczak, 2019). Działania włączające osoby w kryzysie bezdomności z naciskiem na upełnomocnienie ujawniają rozbieżność w postrzeganiu potrzeb przez osoby w kryzysie a ich wyobrażeniem przez osoby „domne”. Idea towarzyszenia osobom w kryzysie i podążania za ich potrzebami, zamiast wyręczania i narzucania kierunków działania, była początkowo dla uczestników projektu zaskoczeniem, czego wyraz dawali poprzez pytania: czy możemy tego potrzebować? Dbalność o poznawanie perspektywy osób w kryzysie bezdomności pozwala, zdaniem realizatorów, upełnomocnia ich głos, urealniamy same potrzeby, pomaga ustalić ich hierarchię, wreszcie często zmienia postrzeganie z „tu i teraz” na przyszłość (Kostrzyńska, Wojtczak, 2019: 76). Wypowiedane „nic o nas bez nas dla nas” to wyraz walki osób w kryzysie bezdomności o uwzględnienie ich głosu w planowaniu działań pomocowych.

W kontekście upełnomocnienia warto przywołać charakterystyczną dla metody NM wartość samostanowienia, czyli uznania prawa człowieka do decydowania o działaniach, w jakie się angażuje, również jako uczestnik programu wsparcia. W praktyce wspierania osoby w poprawie jej sytuacji życiowej przekłada się to na przeniesienie akcentu z potrzeb na cele. Stosowane w NM indywidualne plany działania (Wygnańska, 2020), które są współtworzone przez uczestnika i pracowników wspierających nie obejmują diagnozy potrzeb osoby, lecz są skoncentrowane na jej celach. Różni je to od powszechnie stosowanych w Polsce indywidualnych programów wychodzenia z bezdomności czy kontraktów socjalnych. Indywidualne plany działania w NM składają się z pięciu punktów, wśród których nie ma diagnozy potrzeb: celów uczestnika, jego mocnych stron w dążeniu do ich osiągnięcia, barier na drodze do ich osiągnięcia, postanowień własnych o działaniach, które uczestnik chciałby podjąć, aby je osiągnąć oraz zobowiązań zespołu do zaakceptowanych przez uczestnika działań wspierających go w osiągnięciu celu (Tsemberis, 2010; Wygnańska, 2020).

Koncentracja na celach pozwala w większym stopniu wziąć pod uwagę perspektywę osoby wspieranej, co z kolei przekłada się na jej sprawczość i motywację do działania. Potrzeby mają charakter uniwersalny, jak wynika z teorii Maslowa, w związku z tym łatwiej jest osobom trzecim np. wspierającym, tworzącym system wsparcia, postawić się w pozycji „wiedzących lepiej”, uprawnionych do określenia czy dana potrzeba występuje czy nie, ustalenia hierarchii ważności oraz wskazania jak należy ją zaspokoić. W świetle doświadczeń programów NM jest to podejście nieefektywne i powoduje raczej de-motywację niż działania na rzecz poprawy sytuacji.

2.4. Karty praw osób doświadczających bezdomności

Pewnym świadectwem potrzeb osób doświadczających bezdomności, ważnym również w kontekście upelnomocnienia, wydają się karty praw osób doświadczających bezdomności. Najbardziej znaną Kartą jest dokument opracowany przez Grupę roboczą ds. partycypacji *FEANTSA*, skupiającą osoby doświadczające bezdomności (Portal Najpierw Mieszkanie, 2020). Karta wymienia jedenaście praw. Podnoszenie konieczności realizacji jakiegoś prawa można interpretować jako identyfikowanie przez osoby zabiegające o jego realizację określonej potrzeby, którą to realizacja prawa ma zaspokoić. Potrzeby, które mogą stać za prawami ujętymi w kartach są następujące:

- zakończenia bezdomności
- posiadania mieszkania/domu
- posiadania tymczasowego schronienia w sytuacji, gdy nie ma możliwości posiadania domu
- swobody w korzystaniu z przestrzeni publicznej
- równego traktowania
- posiadania adresu korespondencyjnego
- dostępu do bieżącej wody i infrastruktury umożliwiającej zachowanie higieny osobistej
- dostępu do usług ratujących życie
- udziału w wyborach
- ochrony danych osobowych
- prywatności
- przetrwania

Podsumowanie 2. Definiowanie potrzeb

Z punktu widzenia celów niniejszego opracowania istotne informacje wynikające z analizy definicji ludzkich potrzeb są następujące:

- Potrzeba to subiektywne odczuwanie braku czegoś połączone z motywacją do jego zaspokojenia, współwystępujące z poczuciem niepokoju, lęku, wynikającymi z braku zaspokojenia potrzeby.
- Ludzkie potrzeby dzielą się na rodzaje: fizjologiczne, bezpieczeństwa w tym bezpieczeństwa ontologicznego, zwane potrzebami podstawowymi oraz miłości i przynależności, szacunku i uznania oraz samorealizacji zwane potrzebami wyższego rzędu.
- Lista praw, o których realizację zabiegają osoby doświadczające bezdomności poprzez karty praw, może być traktowana jako świadectwo określonej gamy potrzeb, których zaspokojenie jest szczególnie ważne z punktu widzenia osób doświadczających bezdomności.
- Potrzeba bezpieczeństwa ma wymiar ontologiczny, jej zaspokojenie wpływa na dobrostan człowieka i realizację potrzeby samorealizacji, czyli poczucia osiągnięcia pełni swojego bytu.
- Bezpieczeństwo ontologiczne jest bezpośrednio związane z poczuciem „domności” i spełnianiem definicji domu przez sytuację mieszkaniową w jakiej znajduje się osoba.
- Na bezpieczeństwo ontologiczne negatywnie wpływa brak stabilizacji i zmienność otoczenia społecznego i materialnego.
- Nie ma uniwersalnej dla wszystkich ludzi kolejności/hierarchii zaspokajania potrzeb np. potrzeb „wyższego rzędu” przed potrzebami „niższego rzędu”, ludzie mogą dążyć do zaspokojenia potrzeb kilku rodzajów na raz.
- Szczególne okoliczności życiowe, np. wojna czy wiek, wpływają na hierarchię potrzeb.
- W powszechnym przekonaniu potrzeby układają się w hierarchię, według której zaspokojenie potrzeb wyższego rzędu jest możliwe po zaspokojeniu potrzeb podstawowych. Przekonanie to jest błędne.
- Bezdomność, jako brak jednej lub kilku domen „domności”: schronienia fizycznego, tytułu prawnego, przestrzeni prywatnej oznacza deprywację potrzeb. Bezdomność chroniczna oznaczać trwałą deprywację potrzeb.

- Poczucie „domności” jest związane z warunkami jakie spełnia dom czy sytuacja mieszkaniowa osoby: dach nad głową oraz poczucie bycia „w domu”; stabilność materialna i społeczna, centrum aktywności związanych z egzystencją człowieka, poczucie kontroli nad własnym życiem, stanowienie bazy do konstruowania własnej tożsamości.
- Obraz potrzeb komunikowany przez osoby doświadczające bezdomności przeciwdziała stereotypom i ogranicza stygmatyzację.
- Bezpośrednie uświadamianie swoich potrzeb przez osoby doświadczające bezdomności osobom „domnym”, w szczególności pracownikom instytucji wspierających osoby w kryzysie i „decycentom”, poza aspektem poznawczym ma wymiar wzmacniający dla osób doświadczających bezdomności, buduje ich sprawczość i poczucie odpowiedzialności oraz przeciwdziała utrwalaniu kryzysu.

3. Obraz potrzeb osób doświadczających bezdomności

W rozdziale 2. wskazano na subiektywny charakter potrzeb oraz na znaczenie upełnomocnienia, czyli brania pod uwagę perspektywy osób doświadczających jakiegoś zjawiska dla budowania wiedzy o nim i planowania skutecznych rozwiązań. Ze względu na powyższe, w niniejszym rozdziale obraz potrzeb osób doświadczających bezdomności w Polsce został zreferowany w czterech odsłonach wyróżnionych ze względu na źródła powstania: ogólnopolskie badania i analizy; opinie i ekspertyzy interesariuszy systemu wsparcia; badania, w których respondentami były osoby doświadczające bezdomności; oraz bezpośrednie relacje osób doświadczających bezdomności.

3.1. Potrzeby w badaniach i analizach ogólnopolskich

Ogólnopolskie badanie liczby osób bezdomnych z kwestionariuszem

Jedynе ogólnopolskie badanie dotyczące bezdomności jest prowadzone przez Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej od 2013 r. w rytmie dwuletnim. W latach 2013, 2015 i 2019 badaniu liczby towarzyszyły tzw. badania socjodemograficzne z „kwestionariuszem dotyczącym osoby bezdomnej”. Na przestrzeni lat kwestionariusz obejmował od dziewięciu do kilkunastu pytań dotyczących podstawowych zmiennych demograficznych (wiek, płeć, stan cywilny, wykształcenie), sytuacji mieszkaniowej (zameldowanie, rodzaj miejsca przebywania), źródeł dochodu, długości bezdomności, przyczyn bezdomności, rodzajów pomocy z jakiej korzysta osoba oraz potrzeb. Pytanie dotyczące potrzeb odnosi się do obszarów oczekiwanej pomocy i jest tożsame z pytaniem o potrzeby: „W jakich obszarach oczekuje Pan(i) wsparcia/pomocy? Jakie są Pana(i) potrzeby?”. Do 2017 r. przewidziane opcje odpowiedzi były następujące: finansowe, mieszkaniowe, zdrowotne, wyjście z uzależnień, pomoc w znalezieniu pracy, nie

oczekują pomocy. W kwestionariuszu do badania w 2019 r. zastosowano szerszą kafeletę odpowiedzi (MPiPS, 2019) obejmującą następujące pozycje: żywnościowe, higieniczne, zdrowotne, schronienie, terapia uzależnień, wsparcie psychologiczne, pomoc prawna, pomoc w znalezieniu pracy, finansowe, mieszkaniowe, nie oczekują pomocy.

W raporcie z badania z 2019 r. MRPiPS nie opublikowało wyników odpowiedzi na to pytanie (sic!), choć dane zostały zgromadzone. Dla ilustracji w Tabeli 1 przywołano dane uzyskane w m.st. Warszawa, którego samorząd zlecił kodowanie danych na poziomie indywidualnych respondentów (MRPiPS wymagało formularzy zbiorczych zagregowanych na poziomie gminy) oraz przeprowadzenie dodatkowej analizy (Miasto Stołeczne Warszawa, 2019).

Tabela 1. Pytanie o potrzeby w kwestionariuszu dotyczącym osoby bezdomnej z 2019, MRPiPS

Pytanie 12. W jakich obszarach oczekuje Pan(i) wsparcia/pomocy? Jakie są Pana(i) potrzeby? (należy zaznaczyć maks. 3)	Rozkład odpowiedzi w m.st. Warszawie
Żywnościowe	34%
Higieniczne	11%
Zdrowotne	21%
Schronienie	35%
Terapia uzależnień	9%
Wsparcie psychologiczne	8%
pomoc prawna	9%
pomoc w znalezieniu pracy	10%
Finansowe	25%
Mieszkaniowe	45%
nie oczekują pomocy	9%

Źródło: Miasto Stołeczne Warszawa, 2019

Kontrola działań wspierających i aktywizujących Najwyższej Izby Kontroli

Interesującej analizy dotyczącej m.in. zaspokojenia potrzeb osób doświadczających bezdomności w Polsce dokonała Najwyższa Izba Kontroli w 2019 r. w ramach kontroli dotyczącej działań wspierających i aktywizujących osoby bezdomne (NIK, 2019). Kontrolą objęte były instytucje państwowe i pozarządowe udzielające wsparcia z tytułu bezdomności m.in. ośrodki pomocy społecznej i organizacje prowadzące schroniska. Według wyników kontroli:

- W kontraktach socjalnych zawieranych przez ośrodki pomocy społecznej z osobami doświadczającymi bezdomności uwzględniano potrzeby osób zgłaszających się po pomoc i diagnozowano je na podstawie rozmowy z klientem. Jednak ani kontrakty ani wywiady środowiskowe (sporządzane przy okazji ich opracowywania), nie były przekazywane organizacjom pracującym bezpośrednio z osobami, których dotyczyły, przez co pracownicy organizacji musieli ponownie rozpoznawać potrzeby.
- Podmioty zobowiązane do zapobiegania bezdomności i bezpośredniego udzielania pomocy w tym obszarze skupiały się na zaspokajaniu podstawowych potrzeb życiowych poprzez zapewnienie schronienia, posiłku i niezbędnego ubrania.
- Potrzeby usamodzielnienia i trwałego zakończenia bezdomności nie były realizowane. Tylko jeden spośród 34 podmiotów poddanych kontroli w pełni realizował ustawowe zadania w tym obszarze. Jedynie dwa skontrolowane ośrodki pomocy społecznej i cztery organizacje pozarządowe prowadzące schroniska opracowały dla podopiecznych indywidualne programy wychodzenia z bezdomności. Były one ukierunkowane na udzielanie wsparcia osobom bezdomnym w życiowym usamodzielnieniu, zawierały cele pracy, formy i terminy realizacji działań, również wspierająco-aktywizujących. Powstały przy współudziale osób doświadczających bezdomności przy uwzględnieniu ich potrzeb.

Jak podkreślono w raporcie prawidłowa realizacja zadań w ramach pomocy społecznej na rzecz osób doświadczających bezdomności wymaga rzetelnej identyfikacji skali zjawiska oraz diagnozy potrzeb osób, które go doświadczają. Przepisy Ustawy o pomocy społecznej (2004, 2018) wprost nie definiują w jaki sposób identyfikować i diagnozować sytuację społeczną. Działania pracowników socjalnych w tym zakresie zależne są od ich inwencji, zaangażowania, oddolnie wypracowanych praktyk (NIK, 2019).

Podsumowując krótko wnioski płynące z przytoczonych badań należy podkreślić stosunkowo niewielkie zainteresowanie MRPiPS potrzebami osób doświadczających bezdomności w ich bezpośredniej relacji. Świadczy o tym m.in. nieopublikowanie w raporcie z badania wyników odpowiedzi osób w kryzysie na pytanie dotyczące ich potrzeb oraz koncentracja usługodawców, zarówno publicznych jak

i pozarządowych, na zaspakajaniu głównie potrzeb klasyfikowanych jako podstawowe czyli schronienia, posiłku i ubrania.

3.2. Potrzeby według interesariuszy systemu wsparcia

Przeprowadzenie wyczerpującej analizy w tym obszarze nie było przedmiotem niniejszego opracowania, można jednak wskazać kilka podejść do budowania obrazu potrzeb osób w kryzysie bezdomności przez pracowników i przedstawicieli instytucji oraz organizacji zaangażowanych w tworzenie polityki społecznej wobec zjawiska. Podejścia zostały wyodrębnione m.in. na podstawie obserwacji autorek oraz przeglądu publikacji wydawanych przez sieci skupiające organizacje usługodawcze w obszarze bezdomności w Polsce m.in. serii „Pokonać bezdomność” (Wilczek (red.), 2020).

Zostały one uporządkowane od najbardziej partycypacyjnych, czyli w największym stopniu uwzględniających perspektywę osób, których potrzeby są przedmiotem opinii, do najmniej partycypacyjnych. Choć wszystkie podejścia są obecne w Polsce to jednak to pierwsze jest najrzadsze, ostatnie najczęstsze.

Budowanie obrazu potrzeb osoby poprzez oddawanie jej głosu. Może być ono realizowane poprzez powierzenie osobie bezdomnej roli moderatora, eksperta, prelegenta czy autora podczas konferencji, wystąpień, w publikacjach, itd. Przykładami mogą być publikacje Pawła Ileckiego, antropologa kultury z doświadczeniem wieloletniej bezdomności i uzależnienia (także przytaczane w niniejszym opracowaniu; patrz podrozdział 3.4.), czy jego udział w corocznych Spotkaniach Osób Doświadczających Ubóstwa PEP (*People Experiencing Poverty*) (Ilecki, 2020). Uczestnicy spotkań wyrażają swoje zdanie na temat tego, czego doświadczają, czego potrzebują, jakie wsparcie byłoby dla nich właściwe. Inne przykłady to: członkostwo osób w kryzysie bezdomności w ciałach doradczych np. Rady ds. rozwiązywania problemu bezdomności przy Prezydent Miasta Łodzi, zaproszenie osób w kryzysie do dyskusji w ramach „Rozmawialni”³, zorganizowanej podczas konferencji pn. „Mieszkanie: prawem, przywilejem czy towarem?”, organizowanej przez Łódzkie Partnerstwo Pomocy w sytuacji Wykluczenia i Bezdomności (Hałatyn-Burda, 2017), czy też realizacja projektu fotograficznego „Łódź (dla) Bezdomnych” (2017) i wydarzenia towarzyszące projektowi jak wystawy fotografii czy spotkania z ich autorami.

---

³ „Rozmawialnia” Jako wydarzenie towarzyszące konferencji na temat bezdomności, stanowiła przestrzeń spotkania i wymiany doświadczeń między osobami w kryzysie bezdomności, wychodzącymi z bezdomności a osobami „domnymi”, czy osobami zajmującymi się pomocą osobom w kryzysie. Celem spotkania było „odkłamanie wizerunku osoby bezdomnej oraz ukazanie możliwych form wsparcia” (Hałatyn-Burda, 2017: 331).

Przytaczanie obrazu potrzeb osoby w oparciu o relacje wynikające z badań czy projektów, w których źródłem informacji były osoby doświadczające bezdomności. Przykładami mogą być publikacje z wynikami badań przeprowadzonymi z osobami doświadczającymi bezdomności, które przywoływane są w następnej części niniejszego opracowania (3.3.) (Kuźma, 2015; Kostrzyńska, 2017; Strączyński, 2020). Także projekty realizowane w środowisku osób doświadczających bezdomności stają się źródłem wiedzy o ich potrzebach, jak na przykład realizacja projektu „Najpierw mieszkanie” w Finlandii (Kaakinen, 2021) czy w Polsce (Olech, 2021; Szpunar, 2021, Wygnańska, 2020).

Automatyczne utożsamianie obrazu potrzeb osoby doświadczającej bezdomności ze schematami zaspokajania potrzeb przewidzianymi w ofercie pomocowej. Pogląd taki opiera się na przekonaniu, że działania pomocowe oferowane przez instytucje powołane do ich prowadzenia muszą odpowiadać na potrzeby, ponieważ w takim celu zostały zaprojektowane, a nawet przewidziane w przepisach prawa. Skoro ustawowym obowiązkiem gmin jest zapewnienie schronienia, posiłku i niezbędnego ubrania osobom doświadczającym bezdomności, znaczy to, że osoba doświadczająca bezdomności potrzebuje właśnie schronienia, posiłku i ubrania. Innym przykładem tego samego mechanizmu, charakterystycznego bardziej dla wolontariuszy niezawodowych, działających “z serca”, jest projektowanie własnych przekonań na osoby wspierane, tj. przekonanie, że pomoc, która w ocenie osób wspierających wydaje się ważna i potrzebna osobom w kryzysie, np. gorąca zupa, jest w istocie tym, czego osoby te potrzebują.

Budowanie obrazu potrzeb osób doświadczających bezdomności metodą ekspercką czyli w oparciu o opinie osób zaangażowanych w tworzenie i prowadzenie działań w obszarze bezdomności. Ekspertami są osoby zazwyczaj pełniące określone role w systemie wsparcia np. kierownicy placówek, prezisi organizacji, kierownicy ośrodków pomocy społecznej, pracownicy wspierający, pracujący bezpośrednio z klientami. Ich perspektywa bywa wzbogacona o wiedzę o systemach wsparcia i dobrych praktykach funkcjonujących w różnych miejscach w Polsce i poza nią. Jako przykład można wymienić sposób przeprowadzenia badania realizowanego w Łodzi w 2017 r. w celu opracowania modelu łódzkiego Centrum Usług Społecznych na podstawie diagnozy lokalnej. W ramach badania eksperci wskazali m.in. wsparcie mieszkaniowe czy streetworking jako najbardziej oczekiwane przez osoby w kryzysie formy pomocy (Raport ŁCUS, 2018).

3.3. Potrzeby w badaniach, w których respondentami były osoby doświadczające bezdomności

Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi przez Ingę Kuźmę placówki pomocowe dla osób w kryzysie bezdomności (schroniska, noclegownie), należy rozpatrywać w kategorii instytucji totalnych⁴. O ich totalności, oprócz systemów kontroli, formalizacji życia, odcięcia od reszty społeczeństwa (Goffman, 2011), decyduje także stopień zamknięcia danego miejsca, czyli izolacja społeczna osób przebywających w instytucji. Stąd też osoby w bezdomności przebywające w placówkach nie mają możliwości realizowania w pełni swoich potrzeb czy potencjałów oraz wchodzenia w dowolne interakcje. O zamknięciu świadczą też fizyczne granice w postaci krat, bram, płotów, zabezpieczających wejście i wyjście z instytucji (Kuźma, 2015).

Osoby doświadczające bezdomności przyzwyczajają się do możliwości zaspokojenia wyłącznie potrzeb podstawowych (często w niewystarczającym stopniu). Najpowszechniej dostępna jest pomoc doraźna odpowiadająca na problem głodu, pragnienia, braku schronienia, wyziębienia oraz braku higieny osobistej (taki stan potwierdza kontrola NIK, 2019). Trwanie w bezdomności może prowadzić do zamykania się na inne potrzeby (bądź braku możliwości ich realizacji). Osoby długotrwale bezdomne jednocześnie przywykają do tej sytuacji, postrzegając możliwość zaspokajania potrzeb wyższego rzędu jak „nagrodę”, na którą trzeba zasłużyć („Nic więcej mi się nie należy”, „Nie mogę pragnąć czegoś więcej”, „Czy ja mogę tego chcieć?”) (Kostrzyńska, Wojtczak, 2019; Karasińska i in., 2018).

Kostrzyńska o potrzebach osób w bezdomności pisze prezentując instytucjonalne utrwalanie bezdomności. Na podstawie przeprowadzonych w Łodzi badań z osobami doświadczającymi bezdomności przebywającymi w przestrzeni publicznej (2005-2008) ujawnia ich ocenę instytucjonalnych działań pomocowych w formie tradycyjnych placówek wsparcia, jak schronisko, noclegownia. Stanowią one antyprzykłady. Efektem badania jest refleksyjne, krytyczne spojrzenie na formy pomocy, które – jak twierdzą osoby w kryzysie bezdomności – stają się przemocą, odbierają godność, uczą bezradności, wzmacniając problem. Antyprzykłady uwypuklają rzeczywiste potrzeby osób w kryzysie bezdomności. Po pierwsze, podkreślają potrzebę prywatności, intymności, możliwości życia „po swojemu” i indywidualnego

---

⁴ Instytucje totalne to „miejsca pobytu i pracy znacznej liczby osób znajdujących się w podobnej sytuacji, odciętych na jakiś czas od reszty społeczeństwa i prowadzących sformalizowany tryb życia” (Goffman, 2011: 11). Wśród podstawowych cech instytucji totalnej za Goffmanem wyróżnić można: deindywidualizację, brak prywatności mieszkańców, istnienie swoistej kultury organizacyjnej (formalizacja zasad, kontrola, narzucony odgórnie schemat działania), wyraźny rozdział w funkcjonowaniu personelu i podopiecznych, efekt dyskulturacji (osoba traci wcześniejsze umiejętności społeczno-kulturowe, przyzwyczajenia, nawyki) (Goffman, 2011).

traktowania, niezależnie od uwspólnionej sytuacji „bez domu” w jakiej badane osoby się znajdują. Oczekiwania te stanowią odpowiedź na doświadczane podczas pobytu w placówce trudności stanowiące skutek zbyt dużej liczby przyjętych mieszkańców, konieczności współdzielenia pokoi w placówkach wsparcia osób bezdomnych, braku wystarczającej liczby toalet, różnorodności charakterologicznej pensjonariuszy, ich doświadczeń i wynikającej z nich trudności w komunikacji (Kostrzyńska, 2017). Uczestnicy opisywanego badania wskazują na potrzebę usamodzielniania się poprzez „mądrą” pracę, zarówno tę na zewnątrz placówki, jak i realizowaną na rzecz tymczasowego miejsca pobytu. Praca – jak podkreślają – mogłaby nadać sens ich życiu, dać źródło utrzymania, pozwolić na zmianę. Potrzeba dającej satysfakcję pracy kontrastowana jest z praktyką zlecania bezdomnym osobom przebywającym w placówkach wsparcia zadań pozbawionych realnego sensu (np. mycia tych samych, czystych już okien dzień po wcześniejszym ich umyciu, przesypanie piachu z jednego miejsca na drugie), kreowania pensjonariuszom zajęcia „na siłę”. Badani wskazali też silną potrzebę łączenia zarobkowania z zamieszkaniem. Zasygnalizowali oni trudności związane z pracą bez możliwości komfortowego odpoczynku po jej zakończeniu i przygotowania się do kolejnego dnia, bez dostępu do schronienia (dotyczy to w szczególności osób przebywających w przestrzeni publicznej), czy bez dostępu do prywatności, w zatłoczonych pokojach współdzielonych z innymi osobami, będąc narażonym na kradzież przyniesionej wypłaty (dotyczy to osób przebywających w placówce) (Kostrzyńska, 2017).

Potrzebę prywatności deklarowaną przez osoby w kryzysie bezdomności podkreśla także Inga Kuźma w swoich badaniach z osobami przebywającymi w placówkach pomocowych typu schroniska i noclegownie (Kuźma, 2015). Potrzebę tę mieszkanki schroniska dla bezdomnych kobiet wyrażają jako możliwość ukrycia się przed innymi, odizolowania się, przebywania w samotności. Substytutem zaspokajania potrzeby prywatności dla badanych kobiet przebywających w placówkach jest anonimowość. Przykładem działania, które pozwala ją zapewnić, jest opuszczanie placówki w ciągu dnia, pomimo braku pracy zarobkowej i spraw do załatwienia, aby uniknąć wrażeń bycia pod ciągłą obserwacją (kadry czy współmieszkanek), które na co dzień towarzyszy kobietom zamieszkującym placówki. Przebywanie w miejscach publicznych daje im wspomniane poczucie anonimowości, której brak odczuwają będąc w placówce (Kuźma, 2015).

Szczególną troskę osób doświadczających bezdomności o kreowanie przestrzeni jako miejsca „życia” i „przeżycia” podkreśla także R. Łukasiewicz (2017). Przeprowadził on badanie 700 osób bezdomnych z kilku miast, przebywających poza instytucjonalnym wsparciem schroniska czy innej placówki. W badaniu wykorzystano standaryzowaną ankietę w celu poszukiwania odpowiedzi na pytania o to, jak wygląda przestrzeń społeczna z perspektywy osoby bezdomnej oraz w jaki sposób jest ona przez nią

przysposobiona⁵ z perspektywy osób bezdomnych. Z przeprowadzonego badania wynika, że osoby doświadczające bezdomności w dużej mierze przemieszczają się do miejsc, w których jako osoby bezdomne już przebywały wcześniej, w których czuły się dobrze; niektórzy wskazują na przywiązanie do miejsc w przestrzeni publicznej (zwłaszcza tych, w których mieli „dobre warunki pobytowe”); ciepłe uczucia związane z „domem” (miejscem, które „sami stworzyli, które jest ich własne”)(np. bunkry, skłoty, zaadaptowane pustostany i in.) (Łukasiewicz, 2017).

Rozpoznawanie potrzeb osób w kryzysie bezdomności, na przykładzie pracy częstochowskich streetworkerów, polega na zadawaniu pytań dotyczących sfery mieszkaniowej, rodzinnej, socjalno-bytowej oraz zdrowotnej i psychicznej (Strączyński, 2020). Ustalanie realnych potrzeb klientów ma miejsce dzięki rozmowie, konfrontowaniu wyobrażeń osoby wspierającej z oczekiwaniami osób doświadczających kryzysu. Często podkreślaną przez nich potrzebą jest podjęcie pracy zarobkowej, która w konsekwencji mogłaby prowadzić do usamodzielnienia się, rozumianego jako wynajęcie własnego mieszkania. Dlatego działania streetworkerów skupiają się wokół metody job first, która ma doprowadzić do znalezienia pracy i przygotowania osoby do jej podjęcia. Z założenia, miałyby to być prace połączone z gwarancją miejsca zamieszkania bądź z możliwością tygodniowej wypłaty, by osoba w kryzysie jak najszybciej była w stanie wynająć własne mieszkanie (Strączyński, 2020).

Z kolei B. Michalewski, z perspektywy pracownika Zintegrowanego Centrum Redukcji Szkód, pisze o potrzebie zapewnienia miejsca zamieszkania osobom bezdomnym z uzależnieniem. Dlatego powołany został hostel readaptacyjny dla osób kończących terapię. Ma on pomóc w zachowaniu abstynencji, poprzez stworzenie alternatywy wobec powrotu do „ogólnodostępnych” placówek i przebywania wśród innych osób w czynnym nałogu (Michalewski, 2020).

3.4. Potrzeby osób doświadczających bezdomności w ich bezpośredniej relacji

Warto podkreślić, że bezpośrednich przekazów osób doświadczających bezdomności jest niewiele, a w zestawieniu z innymi analizowanymi publikacjami, zdecydowanie zbyt mało. Zazwyczaj płyną od tak zwanych „swoich” (own) (Goffman, 2005), czy inaczej ekspertów przez doświadczenie (experts by experience), czyli osób, które posiadają doświadczenie bezdomności. Mogą to być osoby doświadczające

---

⁵ Przystosowanie przestrzeni społecznej przez osoby bezdomne oznacza tu dobra materialne oraz przywiązanie do nich, a także specyficzne postrzeganie przez nie własnej przestrzeni życiowej i „obrona jej”, które w przypadku osób bezdomnych przybierają charakterystyczne kształty. To oswojenie przestrzeni, udomowienie, poprzez nadawanie jej charakterystycznych cech domu, ale także posiadanie specyficznego stosunku do przedmiotów (dobra materialne i przywiązanie do nich). To sposób wykorzystywania przestrzeni jako miejsca życia i „przeżycia”, rekonstruowanie widzenia przestrzeni przez osoby niebezdomne i jednocześnie samodzielne odnajdywanie się w niej.

kryzysu, zabierające głos w sprawach związanych z bezdomnością. Mogą to być także osoby „domne” z doświadczeniem bezdomności, które subiektywnie deklarują wyjście z bezdomności.

Paweł Ilecki, w przeszłości zmagający się z problemem bezdomności, pisze o potrzebach wyższego rzędu, które wyrażają osoby doświadczające bezdomności, nawet nie mając w pełni zaspokojonych potrzeb podstawowych (Ilecki, 2020). Uczestnictwo w kulturze, wydarzeniach sportowych, działaniach teatralnych oprócz bezpośrednich pozytywnych skutków dla samych osób bezdomnych, stwarza możliwość zmiany statusu społecznego. Ilecki podkreśla znaczenie zasady empowerment nie tylko w kontekście zaangażowania osób w kryzysie bezdomności do codziennej współpracy z pomagającymi w zmianie ich sytuacji życiowej, ale także zaangażowania na poziomie strategicznego planowania działań organizacji świadczących pomoc, czy angażowania osób w kryzysie bezdomności w ramach samopomocy. Wymienione działania odnoszą się do potrzeb klasyfikowanych przez Maslowa jako potrzeby wyższego rzędu, czyli: potrzeby szacunku, poczucia uznania i docenienia oraz samorealizacji i samostanowienia. Posiada je każdy człowiek, niezależnie od stanu „domności” czy bezdomności. Ilecki podaje tu przykład corocznych Spotkań Osób Doświadczających Ubóstwa PEP (People Experiencing Poverty) (Ilecki, 2020). To forma oddania im głosu, zaangażowania w procesy decyzyjne, wyraz samostanowienia.

W zrealizowanym w 2017 roku w Łodzi projekcie fotograficznym (Martini, Kostrzyńska, 2017), którego uczestnikami była grupa osób doświadczających bezdomności, ich potrzeby zostały wyrażone poprzez fotografie. Autorami zdjęć były osoby doświadczające bezdomności. Otrzymały one aparaty fotograficzne i możliwość wizualnego zaprezentowania swojego życia, następnie spośród wykonanych fotografii wybrały kilka, stworzyły ich opisy i tytuły, zaplanowały ich wystawę zlokalizowaną w najbardziej uczęszczanych miejscach w przestrzeni publicznej. Fotografie wyrażają miejsca dla nich ważne, ich przeżycia, strategie działania, ale także ich marzenia, to, czego potrzebują, czego im brakuje. Wśród marzeń uczestnicy projektu wymieniają możliwość zrobienia „porządnych zakupów”, czy posiadania własnego mieszkania. Przywołują dane Instytutu Rozwoju Miast i Regionów mówiące o tym, że w Łodzi znajduje się siedem tysięcy gminnych pustostanów, opatrując je wymownym komentarzem: „tyle niewykorzystanych szans”. Wreszcie prezentują serię fotografii pokazujących wnętrza pustostanów, w których żyją, ujawniając przy tym trudne warunki, z którymi mierzą się każdego dnia. Zadają pytania o to, w jaki sposób w takich realiach wypocząć, jak się wyspać, „czy to dom czy nie dom?”. Wypowiedzi fotograficzne eksponują potrzebę własnego mieszkania, zapewniającego bezpieczeństwo w sensie fizycznym, ale i psychicznym, dającego poczucie prywatności, intymności, czy w sensie społecznym – umożliwiającego budowanie relacji i realizację ról społecznych. Ujawniają potrzebę mieszkania jako warunku wstępnego do realizacji innych działań na rzecz zmiany ich sytuacji życiowej (na przykład pytając o to, jak realizować pracę zarobkową bez możliwości wypoczynku i przygotowania się na kolejny dzień po dniu pracy?).

Podsumowanie 3. Obraz potrzeb

- W ogólnopolskim badaniu bezdomności gromadzone były dane o obszarach, w jakich osoby doświadczające bezdomności potrzebują wsparcia. Wyniki odpowiedzi nie zostały opublikowane, choć dane surowe zostały zgromadzone, co świadczy o niewielkim zainteresowaniu tym obszarem ze strony instytucji prowadzącej badanie – MRPiPS.
- W Polsce potrzeby osób doświadczających bezdomności w postaci jedzenia, schronienia i ubrania są zaspokajane efektywnie natomiast potrzeby usamodzielnienia i pełnego zakończenia bezdomności nie są zaspokajane.
- Obraz potrzeb osób doświadczających bezdomności jest budowany przede wszystkim w oparciu o perspektywę interesariuszy świadczących pomoc w postaci różnego rodzaju usług dla osób bezdomnych.
- W badaniach pośrednio lub bezpośrednio odnoszących się do diagnozy potrzeb osób doświadczających bezdomności dominuje metodologia pozyskiwania informacji o tych potrzebach od informatorów, którymi są osoby zajmujące się problemem bezdomności, a nie osoby jej doświadczające.
- Analiza badań, w których respondentami były osoby doświadczające bezdomności, wskazuje różnorodność potrzeb w zależności od indywidualnej sytuacji życiowej i mieszkaniowej (dla przykładu: inne są potrzeby osób mieszkających w placówkach i przestrzeni publicznej). Kolejność w jakiej powinny być zaspokajane nie jest wyznaczana jedną uniwersalną hierarchią.
- Wśród potrzeb najczęściej wymienianych przez osoby doświadczające bezdomności znajdują się: potrzeby materialne np. przybory higieniczne, ubrania, obuwie; produkty spożywcze o dłuższym terminie ważności; związane z możliwością utrzymania higieny, tj. miejsca, gdzie można się wykąpać, wyprać rzeczy; potrzeby pomocy doraźnej: miejsca, w których można się ogrzać, zjeść ciepły posiłek; potrzeby związane z samorealizacją: pracy, usamodzielnienia się, własnego mieszkania; samodecydowania, poczucia prywatności i intymności.
- Wśród potrzeb wymienianych przez osoby doświadczające bezdomności często największa waga przyznawana jest potrzebie usamodzielnienia się poprzez znalezienie pracy, co miałoby pozwolić na zachowanie płynności finansowej (utrzymanie się) i docelowo na wynajęcie mieszkania, tj. zakończenie kryzysu bezdomności.

- Wśród osób w kryzysie bezdomności występuje przekonanie, że na możliwość zaspokojenia niektórych potrzeb trzeba “zastużyć”. Dotyczy to zwłaszcza potrzeb wyższego rzędu, np. schronienia w godnych warunkach i prywatności, które zaspokajają mieszkanie, niekiedy także podstawowych.
- Realizacja działań pomocowych bez współtworzenia ich z adresatami uprzedmiotawia odbiorcę, tłumi jego motywację, pozbawia sprawstwa, w skrajnych przypadkach przybiera znamiona działań przemocowych.

4. Wnioski i rekomendacje

Celem planowanego badania jest poszerzenie wiedzy o potrzebach osób doświadczających bezdomności wyrażanych przez nich samych, która będzie przydatna do:

- zwiększania świadomości społecznej w badanym obszarze,
- zwiększenia kompetencji pracowników instytucji odpowiedzialnych za udzielanie wsparcia osobom w kryzysie bezdomności
- planowania i prowadzenia działań wspierających zakończenie bezdomności oraz
- do stworzenia rekomendacji zakresów merytorycznych projektów realizowanych ze środków europejskich w obszarze kończenia bezdomności.

Na podstawie przeprowadzonej analizy obszarów kluczowych dla celów badania (definiowanie bezdomności – rozdział 1, definiowanie potrzeb – rozdział 2, obraz potrzeb – rozdział 3) wskazano: podstawy teoretyczne do opracowania metodologii badania w obszarze definiowania bezdomności oraz definiowania potrzeb mogące stanowić podstawę do stworzenia narzędzi badawczych; zidentyfikowano istnienie błędnych przekonań dotyczących hierarchiczności potrzeb w świadomości społecznej; stwierdzono brak wiedzy o potrzebach osób doświadczających bezdomności pochodzącej bezpośrednio od nich; wyrażono opinię że wiedza o potrzebach pochodząca od interesariuszy systemu wsparcia przedstawia perspektywę osób odpowiedzialnych, wręcz zobowiązanych, do jego udzielenia; wskazano, że szczególnie mało zbadanym obszarem jest potrzeba bezpieczeństwa ontologicznego i jej związek z „sytuacją mieszkaniową” oraz umiejscowienie potrzeby schronienia/mieszkania w klasyfikacji i ewentualnej hierarchii potrzeb osób doświadczających bezdomności.

Badanie, które odpowie na cele badawcze sformułowane przez Zleceniodawcę określając potrzeby osób doświadczających bezdomności, hierarchie potrzeb, znaczenie sytuacji mieszkaniowej i wpływ spełniania warunków „domności” sytuacji mieszkaniowej na potrzeby i ich hierarchię zrealizowane wśród osób doświadczających bezdomności może stanowić wartość dodaną, wręcz unikalną, dla wiedzy o potrzebach osób doświadczających bezdomności w Polsce i poza nią.

Główne wnioski istotne dla metodologii planowanego badania wynikające z przeprowadzonej analizy są następujące:

- Przedmiotem badania powinny być potrzeby osób doświadczających bezdomności w województwie łódzkim oraz ich wyobrażenie o sposobach ich zaspokojenia.
- Oprócz potrzeb ważnym obszarem życia osób doświadczających bezdomności w kontekście wspierania zakończenia bezdomności są cele życiowe. Odgrywają one dużą rolę w motywowaniu do oraz osiąganiu zmiany na poziomie indywidualnym. Dostosowanie form pomocy do celów osób może stanowić dodatkową wskazówkę dla zwiększenia ich efektywności.
- Bezpośrednim źródłem informacji o potrzebach osób doświadczających bezdomności powinny być osoby doświadczające bezdomności. Pozwala to lepiej odtworzyć potrzeby oraz ma dodatkowy wymiar wzmacniający i motywujący dla badanych osób, oddający im sprawczość i budujący odpowiedzialność za działanie.
- Czynniki mogące różnicować potrzeby osób doświadczających bezdomności to „sytuacja mieszkaniowa”, w szczególności stopień spełnienia warunków (domen lub markerów) „domności”, stabilność i przewidywalność warunków życiowych oraz czas trwania doświadczenia bezdomności.
- Podstawą teoretyczną dla identyfikacji potrzeb będzie klasyfikacja potrzeb Masłowa (patrz podrozdział 2.1) uzupełniona o kategorię bezpieczeństwa ontologicznego (stałość i przewidywalność) (patrz podrozdział 2.2) i zharmonizowana z operacjonalizacją potrzeb odtwarzaną na podstawie „Karty praw osób doświadczających bezdomności” (patrz podrozdział 2.3). Na podstawie tych źródeł zostanie stworzona mapa/matryca potrzeb, służąca do przeprowadzenia badania.
- Podstawą teoretyczną dla określania „sytuacji mieszkaniowej” oraz stopnia spełnienia warunków „domności” będą: kategorie koncepcyjne bezdomności i wykluczenia mieszkaniowego i ich operacjonalizacja w postaci typologii ETHOS oraz „markery domności” (patrz podrozdział 2.2). Na podstawie tych źródeł zostanie stworzona typologia sytuacji mieszkaniowych służąca do przeprowadzenia badania.
- Przed zaplanowaniem metodologii i narzędzi badawczych należy dokonać analizy danych zastanych zgromadzonych podczas ogólnopolskiego badania liczby osób w województwie łódzkim przeprowadzonego przez MRPiPS w 2019 r. ze szczególnym uwzględnieniem odpowiedzi na Pytanie 12. (obszary potrzeb) z „Kwestionariusza dotyczącego osoby bezdomnej”.

Bibliografia

- Dawidowski A. (2020) Empowerment w modelu Barki (w:) Pokonać bezdomność 2020. Materiały konferencyjne i dobre praktyki (red.) J. Wilczek, Zabrze.
- Edgar B., Meert H. (2005) Fourth Review of Statistics on Homelessness in Europe. The ETHOS Definition of Homelessness, FEANTSA, Brussels.
- Giddens A. (1991) Modernity and self-identity: Self and society in the late Modern Age, Stanford University Press, Stanford.
- Goffman E. (2005) Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, s. 31-34, 52-61.
- Goffman E. (2011) Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych. Sopot: GWP.
- Hałatyn-Burda O. (2017) Bezdomny, czyli jaki? (w:) Mieszkanie i dom jako nieoczywistość kulturowo-społeczna, I. Kuźma, Ł. Lange (red.), Wydawnictwo LangeL, Łódź.
- Herbst, J., Wygnańska, J. (2016) Bezdomność chroniczna w ogólnopolskim badaniu socjodemograficznym MRPIPS 2013, Fundacja Ius Medicinæ, Warszawa, <http://www.czynajpierwmieszkanie.pl/publikacja/bezdomnosc-chroniczna-w-ogolnopolskimbadaniu-socjodemograficznym-bezdomnosc-mrpips-2013/>
- Ilecki P. (2020) Spotkania osób doświadczających ubóstwa PEP EAPN (w:) Pokonać bezdomność 2020. Materiały konferencyjne i dobre praktyki (red.) J. Wilczek, Zabrze.
- Iwanow K. (2020) Pomorska Rada Osób bezdomnych Ecce Homo (w:) Pokonać bezdomność 2020. Materiały konferencyjne i dobre praktyki (red.) J. Wilczek, Zabrze.
- Kaakinen J. (2021) Systemowa zmiana usług w obszarze bezdomności w Finlandii: od schronisk do trwałych rozwiązań mieszkaniowych z metodą Najpierw Mieszkanie (w:) Pokonać bezdomność 2021. Usługi medyczne i opiekuńcze. Deinstytucjonalizacja (red.) J. Wilczek, Zabrze.
- Karasińska M., Karolewska K., Kostrzyńska M., Kubiak K., Pietrzak E., Stefańska M., Ubik E., Wojtczak M. (2018) „Skrzynka „Domni – Bezdomni” jako innowacyjny sposób pracy z osobami doświadczającymi bezdomności, Praca Socjalna, nr 2, s. 117-143.

Kuhn R., Culhane D. (1998) Applying Cluster Analysis to Test a Typology of Homelessness by Pattern of Shelter Utilization: Results from the Analysis of Administrative Data, *American Journal of Community Psychology*, Volume 26, Issue 2, April 1998.

Kostrzyńska M. (2010) W jaki sposób świat „obcych” staje się światem „swoich”? *Praca Socjalna*, 4, 54-68.

Kostrzyńska M. (2017) Instytucjonalne utrwalanie bezdomności, *Pedagogika Społeczna*, 4(66) Rok XVI 2017, s. 147 – 165 (<http://pedagogikaspoieczna.com/42017-2/>).

Kostrzyńska M., Wojtczak M. (2019) Participatory Response to Needs of People Who Experience Homelessness: the Example of „Homefull-Homeless” Box Projects (w:) *Participatory Social Work: Research, Practice, Education* (red.) M. Granosik, A. Gulczyńska, M. Kostrzyńska, B. Littlechild, Wydawnictwo UŁ i Jagiellonian University Press, Łódź – Kraków, s. 65-83.

Kupczyk-Frączek, A. (2020) Najpierw mieszkanie: przezwyciężenie kryzysu bezdomności poprzez wsparcie i integrację ze społecznością lokalną w: *Pokonać bezdomność. Materiały konferencyjne i dobre praktyki*, (red.) Wilczek, J., Zabrze.

Kuźma I. B. (2015) *Domy bezdomnych. O badaniu sytuacji kryzysowych*. UŁ, Łódź.

Lech K. (2016) Wsparcie dla osób chronicznie bezdomnych z doświadczeniem choroby psychicznej według zasad „Najpierw mieszkanie”, Fundacja Ius Medicinæ.

Łukasiewicz R. (2017) Przestrzeń społeczna z perspektywy bezdomnych [w:] I.B. Kuźma, Ł. Lange (red.) *Mieszkanie i dom jako nieoczywistość kulturowo-społeczna*, Wydawnictwo LangeL—Łucja Lange, Łódź, s. 288-314.

Maslow A. (2006) *Motywacja i osobowość*. Warszawa, PWN.

Miasto Stołeczne Warszawa (2019) *Bezdomność w Warszawie. Raport z badania*.

Michalewski B. (2020) Działania poradni MONAR w Krakowie wobec osób uzależnionych znajdujących się w kryzysie bezdomności – hostel readaptacyjny drop-up (w:) *Pokonać bezdomność 2020. Materiały konferencyjne i dobre praktyki* (red.) J. Wilczek, Zabrze.

MRPiPS (2019) *Sprawozdanie z realizacji działań na rzecz osób bezdomnych w województwach w roku 2018 oraz wyniki Ogólnopolskiego badania liczby osób bezdomnych (13/14 lutego 2019)*, Warszawa, dostęp 2022-04-25: <https://www.gov.pl/web/rodzina/sprawozdania-z-realizacji-dzialan-na-rzecz-osob-bezdomnych-w-wojewodztwach>

Niepublikowane materiały badawcze z projektu fotograficznego „Łódź (dla)Bezdomnych” jako część projektu badawczego „Miasto doświadczane w sytuacji bezdomności. Studium społeczno-przestrzenne”

finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki (2016/23/N/HS6/00810). Realizacja: Natalia Martinii (UJ) i Małgorzata Kostrzyńska (UŁ).

Najwyższa Izba Kontroli (2019), Informacja o wynikach kontroli Działania wspierające i aktywizujące osoby bezdomne, Delegatura w Rzeszowie, dostępne na <https://www.nik.gov.pl/plik/id,22486,vp,25161.pdf>

Olech P. (2021) Praktyczne wdrażanie deinstytucjonalizacji usług w obszarze bezdomności, (w:) Pokonać bezdomność 2021. Usługi medyczne i opiekuńcze. Deinstytucjonalizacja (red.) J. Wilczek, Zabrze.

Opracowanie modelu funkcjonowania łódzkiego Centrum Usług Społecznych w ramach projektu pilotażowego w zakresie rewitalizacji pn. „Opracowanie modelu prowadzenia rewitalizacji obszarów miejskich na wybranym obszarze w Mieście Łodzi – etap 2” (projekt współfinansowany ze środków Funduszu Spójności ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2014-2020). Projekt realizowany w ramach partnerstwa Centrum Innowacji Społecznych UŁ oraz Centrum Promocji i Rozwoju Inicjatyw Obywatelskich OPUS w Łodzi. Realizatorzy: Inga Kuźma, Alicja Piotrowska, Małgorzata Potoczna, Andrzej Kacprzak, Małgorzata Kostrzyńska, Monika Wojtczak, Łukasz Waszak, Jolanta Woźnicka.

Pindral A. (2010) Definicje i typologie bezdomności w: Problem bezdomności w Polsce. Wybrane aspekty – diagnoza zespołu badawczego działającego w ramach projektu ‘Gminny Standard Wychodzenia z bezdomności’, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk.

Podsumowanie dyskusji panelowych (2021) (w:) J. Wilczek (red.) Pokonać bezdomność 2021. Usługi medyczne i opiekuńcze. Deinstytucjonalizacja. Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej. OFRPB. Zabrze. s. 15-62.

Portal Najpierw Mieszkanie (2021) „Karty praw osób bezdomnych”, Fundacja Najpierw Mieszkanie Polska, <https://najpierwmieszkanie.org.pl/publikacje/arttykul/karta-praw-osob-doswiadczajacych-bezdomnosci-fnmp/>

Przybylska K. (2021) Pozyskiwanie zasobów mieszkaniowych jako warunek konieczny deinstytucjonalizacji (w:) Pokonać bezdomność 2021. Usługi medyczne i opiekuńcze. Deinstytucjonalizacja (red.) J. Wilczek, Zabrze.

Rakowski T. (2009) Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy. Etnografia człowieka zdegradowanego, Gdańsk.

RPO (2016) „Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 2 grudnia 2016 roku IV.002.2.2016.ZA, Warszawa, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Wyst%C4%85pienie%20do%20Minister%20Rodziny,%20Pracy%20i%20Polistyki%20Spo%5%82ecznej%20w%20sprawie%20os%C3%B3b%20bezdomnych_0.pdf

Strączyński J. (2020) Rola streetworkingu w pomocy osobom z ostatnim adresem zameldowania na terenie innej gminy (w:) J. Wilczek (red.) Pokonać bezdomność 2020. Materiały konferencyjne i dobre praktyki. Zabrze.

Szpunar M. (2021) Wstępne wyniki ewaluacji projektu Power 4.3. „Housing First – Najpierw Mieszkanie”, (w:) Pokonać bezdomność 2021. Usługi medyczne i opiekuńcze. Deinstytucjonalizacja (red.) J. Wilczek, Zabrze.

Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.

Ustawa z dnia 8 lutego 2018 r. o zmianie ustawy o pomocy społecznej.

Wygnańska J. (2020) Model wstępny „Najpierw mieszkanie”, Fundacja Najpierw Mieszkanie Polska, Warszawa.

Wygnańska J. (2012) Standard gromadzenia danych o bezdomności – rekomendacje projektu „Sposoby gromadzenia informacji o ludziach bezdomnych na Mazowszu 2011, Warszawa.

Wygnańska J. (2011) "Standard gromadzenia danych o bezdomności – rekomendacje projektu „Sposoby gromadzenia informacji o ludziach bezdomnych na Mazowszu 2011”", Pracownia Badań i Innowacji Społecznych STOCZNIA; https://www.czynajpierwmieszkanie.pl/content/uploads/2015/09/R13_raport-koncowy-rekomendacje1.pdf